

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยนี้ มุ่งศึกษาความหมายและลักษณะของ “ความยุติธรรมทางสังคม” ในแนวคิดของพุทธปรัชญาเถรวาท จากหลักธรรม คำสอนต่างๆ ที่ปรากฏในเอกสารปฐมภูมิ และทุติยภูมิของพระพุทธศาสนาเถรวาท เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยมีวัตถุประสงค์หลัก ๓ ประการ คือ

๑. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องความยุติธรรมทางสังคมในปรัชญาตะวันตก
๒. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องความยุติธรรมทางสังคมในพุทธปรัชญาเถรวาท
๓. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ และวิพากษ์การให้เหตุผลในข้ออ้าง ข้อโต้แย้ง และข้อสรุปของแนวคิดเรื่องความยุติธรรมทางสังคมในพุทธปรัชญาเถรวาท

จากการศึกษาตามวัตถุประสงค์ประการแรก พบว่า แนวคิดส่วนใหญ่ในปรัชญาตะวันตก เช่น แนวคิดแบบเทวนิยม แนวคิดแบบชนชาตินิยม และแนวคิดแบบมนุษยนิยม เป็นต้น ต่างเชื่อว่าความยุติธรรมทางสังคมมีอยู่จริง ในลักษณะที่แตกต่างกันไป โดยมีเกณฑ์ตัดสิน และการให้เหตุผลของตน เช่น เกณฑ์ตัดสินทางด้านคุณธรรม จริยธรรม และศีลธรรม เป็นต้น พร้อมทั้งมีการให้เหตุผลสนับสนุนแนวคิดของตนหรือโต้แย้งคนอื่นในแบบต่างๆ เช่น การให้เหตุผลแบบเหตุผลนิยม แบบประสบการณ์นิยม แบบปรากฏการณ์นิยม และแบบจิตนิยม เป็นต้น (จากกลุ่มแนวคิดแบบจิตนิยม แบบสสารนิยม และแบบชนชาตินิยมรวมมนุษยนิยมด้วย) ทั้งเหตุผลที่พอเพียง และเหตุผลที่จำเป็น ดังจะพบได้ในข้อถกเถียงที่กล่าวไว้ในบทที่ ๑ และบทที่ ๒

แต่ในความหลากหลายของแนวคิดเรื่องความยุติธรรมทางสังคมในปรัชญาตะวันตกนั้น พอจะหาจุดร่วมได้ว่า ความยุติธรรมทางสังคมมีอยู่ในลักษณะนามธรรม เป็นการให้คุณค่าในสรรพสิ่งแล้วมนุษย์สัมพันธ์บัญญัติขึ้น โดยทำข้อตกลงร่วมกันหรือทำสัญญาประชาคม มีเกณฑ์ต่างๆ ที่ใช้ในการตัดสิน เรียกว่า ว่าคุณธรรม จริยธรรม และศีลธรรม (ความเป็นประโยชน์ ความดี ความสุข ความถูกต้องชอบธรรม) โดยมีมนุษย์เป็นผู้คิด (เพราะเหตุจากความขาดแคลนสรรพสิ่งที่ เป็นประโยชน์ต่อมนุษย์อย่างปานกลาง จึงตกลงให้มีการแบ่งสรรปันส่วนสรรพสิ่งเหล่านั้น เพื่อตอบสนองความต้องการ และมีการเปรียบเทียบกันในด้านความเท่าเทียมกันหรือเสมอภาคกัน และ

ความแตกต่างกันขึ้น ถ้าก่อเกิดความพึงพอใจร่วมกัน (ทั้งส่วนบุคคลและส่วนรวมอย่างสมดุล) ส่วนใหญ่เห็นว่า มีความยุติธรรมทางสังคม แต่ถ้ามีการโต้แย้งขึ้น ถือว่ายังไม่มีความยุติธรรมทางสังคม ซึ่งปรากฏอยู่ในหลายแนวคิด แต่พอจะรวบรวมเป็นกรอบแนวคิดใหญ่ๆ ได้ ๕ แบบ คือ ยุติธรรมขั้นตอน ยุติธรรมชดเชย เวรกรรมยุติธรรม ยุติธรรมบูรณะ และกระจายยุติธรรม

กล่าวคือ แนวคิดเรื่องความยุติธรรมทางสังคมในปรัชญาตะวันตกนั้น ประกอบไปด้วยปัจจัยหลัก ๒ ประการ คือ สรรพสิ่งทั้งปวงในโลกที่ต้องมีการแบ่งสรรปันส่วนกันระหว่างมนุษย์ และธรรมชาติของมนุษย์ ที่เป็นสัตว์ที่มีเหตุผลทางศีลธรรม มีจุดหมายในชีวิต โดยทั้งสองประการนี้มีอยู่อย่างเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน

สรรพสิ่งทั้งปวงในโลกที่ต้องมีการแบ่งสรรปันส่วนกันระหว่างมนุษย์นั้น คือ สภาพของสรรพสิ่ง ที่ปรากฏทั้งรูปธรรมและนามธรรม ทำให้มนุษย์สามารถถือเอาประโยชน์ได้ ทั้งประโยชน์ด้านการให้รางวัลและด้านการลงโทษ เพื่อใช้เป็นปัจจัยในการดำรงชีวิต ทั้งเพื่อการอยู่รอดและการพัฒนาทำให้ดีขึ้น ทั้งปัจจัยสี่ และปัจจัยที่เหลือ ครั้นผลจากสรรพสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อมนุษย์นั้นเกิดความขาดแคลนปานกลาง ไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของมนุษย์ทุกคนในสังคมได้อย่างเพียงพอ ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ มากมาย เช่น ปัญหาการแย่งชิงผลจากสรรพสิ่งที่เป็นประโยชน์ ปัญหาทำร้ายทำลายกัน และปัญหาการเอาเปรียบกัน เป็นต้น ก็ก่อให้เกิดแนวคิดเรื่องความยุติธรรมทางสังคมขึ้น เพื่อแก้ปัญหาคือความยุติธรรมทางสังคมเหล่านี้ สมาชิกในสังคมแต่ละสังคมจึงร่วมกันทำข้อตกลง (สัญญาประชาคม) ขึ้น จึงเกิดแนวคิดเรื่องความยุติธรรมทางสังคมตามมา โดยเริ่มจากเรื่องการแบ่งสรรปันส่วนผลจากสรรพสิ่งที่เป็นประโยชน์ ทั้งด้านการให้รางวัลและการลงโทษ (แต่แนวคิดของจอห์น รอลส์ไม่เน้นการลงโทษ) แล้วเกิดการเปรียบเทียบกันในด้านปริมาณ หรือด้านคุณภาพ หรือทั้งสองด้าน โดยใช้เกณฑ์ใหญ่ ๒ ประการ คือ เกณฑ์ความเท่าเทียมกันหรือเสมอภาคกัน และเกณฑ์ความแตกต่างกัน (อย่างมีเหตุผลทางศีลธรรม) หรือความเท่าเทียมกันหรือเสมอภาคกันตามความเหมาะสมในด้านต่างๆ เช่น เหมาะสมด้านความจำเป็น และเหมาะสมด้านความสามารถ เหมาะสมด้านสิทธิหน้าที่และความรับผิดชอบ และเหมาะสมด้านความต้องการหรือความปรารถนา เป็นต้น ซึ่งทั้งสองเกณฑ์ใหญ่นี้ก็ประกอบไปด้วยเกณฑ์ย่อยๆ อีกมากมาย เช่น เกณฑ์คุณธรรม จริยธรรม และศีลธรรม เป็นต้น

ถ้าการแบ่งสรรปันส่วนผลจากสรรพสิ่งที่เป็นประโยชน์จากเกณฑ์เหล่านี้ ทำให้เกิดความพึงพอใจร่วมกัน คือทั้งส่วนบุคคลและส่วนรวมอย่างสมดุล โดยเห็นร่วมกันอย่างมีเหตุผลทางศีลธรรม แล้วร่วมกันบัญญัติว่าดี ว่าสุข ว่าถูกต้อง ที่ประกอบด้วยคุณธรรม จริยธรรม และศีลธรรม แนวคิดส่วนใหญ่ถือว่า เป็นความยุติธรรมทางสังคม แต่ถ้าไม่เป็นที่พึงพอใจร่วมกัน (ความพึงพอใจส่วนบุคคลกับส่วนรวมไม่สมดุลกัน) ก็ถือว่า ไม่ยุติธรรมทางสังคม ซึ่งผลจากสรรพสิ่งที่เป็น

ประโยชน์ ทั้งด้านการให้รางวัลและการลงโทษ ที่จำเป็นต้องแบ่งอย่างเท่าเทียมกันหรือเสมอภาคกันนั้น คือ สิทธิในระบบเสรีภาพที่กว้างมากที่สุด เช่น สิทธิในชีวิตร่างกาย เป็นต้น ส่วนผลจากสรรพสิ่งที่เป็ประโยชน์อื่นนั้น ถ้าจำเป็นก็สามารถแบ่งอย่างไม่เท่าเทียมกันหรือแตกต่างกันได้ แต่ต้องมีเหตุผลทางศีลธรรมมาอธิบายในความไม่เท่าเทียมกันหรือในความแตกต่างกัน ในกรณีเดียวกันนั้น พอแก่การเชื่อมร่วมกันได้

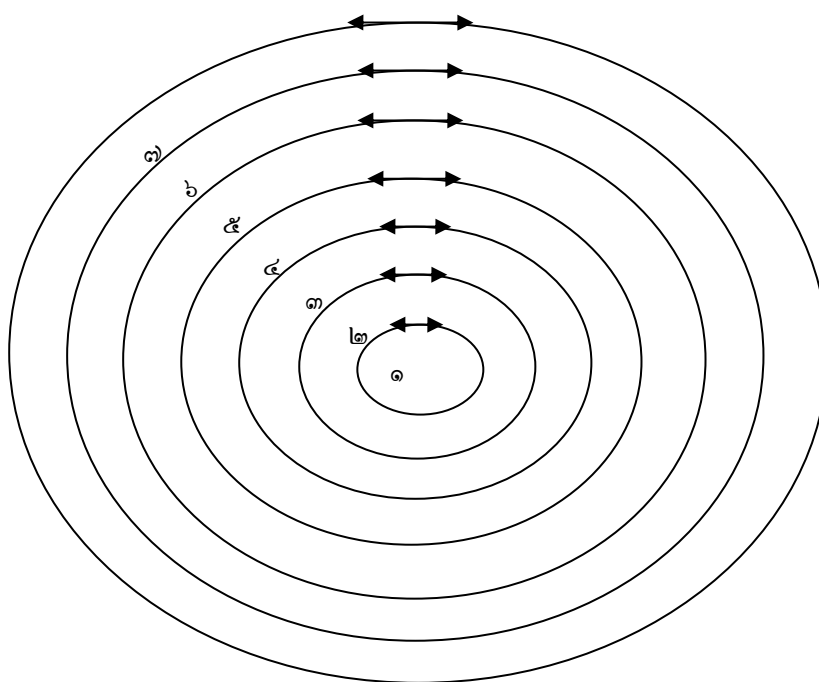
ส่วนธรรมชาติของมนุษย์นั้น ถือว่าเป็นปัจจัยหลักที่ขาดไม่ได้ ในการพิจารณาหาความยุติธรรมทางสังคม เพราะปรัชญาตะวันตก ถือว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผลทางศีลธรรม มีจุดหมายในชีวิต เป็นสัตว์สังคม มนุษย์เป็นองค์ประกอบสำคัญยิ่งต่อความยุติธรรมทางสังคม ถ้าไม่มีมนุษย์ ความยุติธรรมทางสังคมมีขึ้นไม่ได้ (ถึงจะมีสรรพสิ่งที่เป็ประโยชน์ในประการแรก) กล่าวคือ ความยุติธรรมทางสังคมจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยการกระทำของมนุษย์ที่มีคุณธรรม จริยธรรม ในการแบ่งสรรปันส่วนผลจากสรรพสิ่งที่เป็ประโยชน์อย่างเท่าเทียมกันหรือเสมอภาคกัน หรือตามความแตกต่างที่มีเหตุผลทางศีลธรรม หรือทั้งสองอย่างประกอบกัน เพราะมนุษย์ร่วมกันสร้างหลักการหรือหลักเกณฑ์ขึ้น (โดยทำสัญญาประชาคม) โดยเฉพาะส่วนจิตหรือวิญญาณที่เป็นตัวสั่งให้กายกระทำนั้น ดังนั้น การจะถือว่าเป็นความยุติธรรมทางสังคม ต้องเป็นการปฏิบัติต่อกันตามกฎหมายเกณฑ์ที่สร้างขึ้นนั้น ต้องประกอบด้วยคุณธรรม และจริยธรรมที่พอเพียง (ถึงแม้ปรัชญาตะวันตกจะเน้นจิตภายใน น้อยกว่าองค์ประกอบจากการกระทำภายนอกก็ตาม เช่น เน้นที่ระบบของสังคม หรือสถาบันทางสังคมต้องทำหน้าที่ตามที่ตกลงหรือสัญญาประชาคม ดังจะเห็นได้ในแนวคิดของจอห์น รอลส์ก็ตาม) ต่อการปฏิบัติระหว่างกันในสังคม เพื่อให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข และส่งเสริมให้มีการพัฒนาส่วนบุคคลไปสู่เป้าหมายได้ในขณะที่เป็สมาชิกในสังคมนั้น

เมื่อปัจจัยทั้งสองส่วนนี้ ทั้งสรรพสิ่งที่เป็ประโยชน์ และธรรมชาติของมนุษย์ ทำงานประสานเชื่อมโยงกันอย่างสมดุล ในแต่ละขณะเวลา แต่ละสถานที่ จะก่อให้เกิดความยุติธรรมทางสังคมทางสังคม ดังนั้น จึงเห็นได้ว่า ความยุติธรรมทางสังคมในปรัชญาตะวันตก ไม่สามารถระบุลักษณะที่แน่นอนตายตัวอย่างเดียวกันได้ในทุกเวลา ทุกสถานที่ เพราะความยุติธรรมทางสังคมในปรัชญาตะวันตกนั้นตั้งอยู่เป็ฐานของความเปลี่ยนแปลง ทั้งสรรพสิ่งที่ต้องแบ่งสรรปันส่วนกันในสังคม และธรรมชาติของมนุษย์ ความยุติธรรมทางสังคมจะเปลี่ยนไปตามเวลา สถานที่ ขึ้นอยู่กับความสมดุลของปัจจัยทั้งสองประการดังกล่าว เนื่องจากสรรพสิ่งที่หลายเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นจึงต้องอาศัย หลักความเชื่อมโยงหรือความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันระหว่างสรรพสิ่งและมนุษย์อย่างได้ดุลยภาพ หรือสมดุลกัน เพื่อความยุติธรรมทางสังคม แต่ละช่วงเวลา แต่ละสถานที่ ด้วยเหตุนี้ความยุติธรรมทางสังคมในปรัชญาตะวันตกจึงตั้งอยู่บนความไม่แน่นอน ทั้งที่สมมติบัญญัติเรียกว่า ความยุติธรรมทางสังคมเหมือนกัน แต่อาจจะคล้ายหรือเหมือนกัน และอาจจะ

ไม่เหมือนกันเลยก็ได้ และอาจจะมีระดับที่แตกต่างกัน เช่น ถ้าแบ่งสรรปันส่วนผลจากสรรพสิ่งที่
เป็นประโยชน์ ทั้งด้านการให้รางวัลและด้านการลงโทษในสังคม ได้ดุลยภาพมากก็จะก่อให้เกิด
ประโยชน์ ความดี ความพึงพอใจมาก ทำให้มีความสุข (ทั้งกายและใจ) มาก ก็ถือว่ามีความยุติธรรม
ทางสังคมมาก แต่ถ้าแบ่งสรรปันส่วนผลจากสรรพสิ่งที่ เป็นประโยชน์ ทั้งด้านการให้รางวัลและ
ด้านการลงโทษ ในสังคม ได้ดุลภาคน้อยก็จะเกิดความยุติธรรมทางสังคมน้อย ทำให้เกิดการพิพาท
ขัดแย้ง และเรียกร้องหาความยุติธรรมทางสังคมกันต่อไป เพื่อให้เห็นภาพโดยรวมของลักษณะ
ความยุติธรรมทางสังคมในปรัชญาตะวันตกชัดเจนขึ้น ผู้วิจัยขอสรุปโดยแสดงเป็นแผนภูมิวงกลม
และอธิบายประกอบต่อไปนี้ (ดูแผนภูมิที่ ๒)

แผนภูมิที่ ๒

ความยุติธรรมทางสังคมในปรัชญาตะวันตก

คำอธิบายแผนภูมิที่ ๒ (หมายเลข ๑ ถึง ๗ ว่าหมายถึงสรรพสิ่ง สิ่งใด)

๑. ปัญญา

ความดี, ความถูกต้อง, ความสุข

๒. ความเห็น (ที่มีเหตุผลมีศีลธรรมเป็นที่เชื่อถือยอมรับร่วมกันได้)
ก่อให้เกิดความพึงพอใจ (ทั้งส่วนบุคคลและส่วนรวมอย่างสมดุล)

๓. ความจำเป็น (ปัจจัยสี่) เพื่อความอยู่รอดแห่งชีวิต

๔. การแบ่งสรรปันส่วนผลจากสรรพสิ่งที่เป็นประโยชน์ ทั้งด้านการให้รางวัล
และการลงโทษในสังคมมนุษย์ อย่างเท่าเทียมกันหรือเสมอภาคกันที่
เที่ยงตรงหรือเที่ยงธรรม (ปริมาณ, คุณภาพ) และ/หรือความแตกต่างกันหรือ
เท่าเทียมกันหรือเสมอภาคกันตามความเหมาะสมในด้านต่างๆ (ด้านความ
จำเป็น, ด้านความสามารถ, ด้านสิทธิ หน้าที่และความรับผิดชอบ, ความ
ต้องการ) ตามกฎของสังคมมนุษย์ (เช่น กฎเหตุและผล และกฎการไม่ลำเอียง
เป็นต้น)

๕. ผลจากสรรพสิ่งที่เป็นประโยชน์ ทั้งด้านการให้รางวัลและการลงโทษ ใน
สังคม ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ (ทรัพย์สิน ทั้งทรัพยากรธรรมชาติ เช่น อากาศ อากาศ ดิน
น้ำ ลม ไฟ พืช สัตว์ และวัตถุสิ่งของต่างๆ และทรัพย์สินที่มนุษย์ผลิตหรือสร้างขึ้น)
และด้านคุณค่า เช่น โอกาส สิทธิเสรีภาพ อิศรภาพ ความดีงาม และความสุข เป็นต้น)

๖. สรรพสิ่ง ทั้งที่มีชีวิต (มนุษย์ สัตว์ พืช) ทั้งด้านรูปธรรมและนามธรรม และสิ่งที่ไม่มีชีวิต
ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม (วัตถุสิ่งของต่างๆ และค่านิยมทางสังคม) เช่น อากาศ
อากาศ ดิน น้ำ ลม ไฟ วัตถุสิ่งของต่างๆ โอกาส สิทธิเสรีภาพ อิศรภาพ หน้าที่หรือความ
รับผิดชอบ (รวมถึงโทษด้วย) ความเป็นประโยชน์ ความดีงาม และความสุข เป็นต้น

๗. ความเปลี่ยนแปลง ของสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกและจักรวาล (ทั้งด้านเวลา สถานที่ และสถานะ)

สรรพสิ่งทั้งหมดทั้งปวงนี้มีการหมุนเวียนการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา อาจจะเป็นไป
ทางด้านใดด้านหนึ่งหรือหลายด้าน อาจจะเป็นไปในทางเดียวกันหรือสวนทางกันก็ได้ เมื่อใดที่เกิด
ความสมดุลกัน นั่นคือ ความยุติธรรมทางสังคม ส่วนจะยุติธรรมมากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับระดับของ
การสมดุลกันแต่ละช่วงเวลา แต่ละสถานที่ (อย่างถูกต้องชอบธรรม)

จากการศึกษาตามวัตถุประสงค์ประการที่สอง พบว่า พุทธปรัชญาเถรวาทส่วนใหญ่กล่าวถึงธรรม ที่หมายถึงธรรมะหรือธรรมชาติ และมีการนำไปใช้ในสังคมเพื่อแก้ไขปัญหาหรือระงับข้อพิพาทขัดแย้งทั้งทางกายและทางใจระหว่างมนุษย์ด้วยกันให้หยุดหรือจบลง ที่เรียกว่า ยุติธรรม หรือจบลงด้วยธรรม (ยุติ = หยุดหรือจบลง, ธรรม = ธรรมะหรือธรรมชาติ) แม้พุทธปรัชญาเถรวาทไม่ได้บัญญัติเรื่องความยุติธรรมทางสังคมไว้โดยตรงอย่างชัดเจน แต่เมื่อตีความหลักธรรมต่างๆ ตามกรอบแนวคิดเรื่องความยุติธรรมทางสังคมในปรัชญาตะวันตก ทั้ง ๕ แบบ คือ ยุติธรรมขั้นตอน ยุติธรรมชดเชย เวรกรรมยุติธรรม ยุติธรรมบูรณะ และกระจายยุติธรรม (ตามที่กล่าวไว้ในบทที่ ๒) แล้วพบได้ว่า พุทธปรัชญาเถรวาทมีแนวคิดเรื่องความยุติธรรมทางสังคมอย่างกว้างขวางและครอบคลุม กล่าวคือ เมื่อมนุษย์ส่วนใหญ่ยอมรับว่า มนุษย์มีความคิด มีเหตุผลทางศีลธรรม ชอบอยู่ร่วมกันเป็นสังคมเพื่อวัตถุประสงค์ในการพัฒนาชีวิตให้เป็นไปตามเป้าหมาย แต่การมุ่งไปสู่เป้าหมายนั้นสังคมมนุษย์ทุกสังคมย่อมมีปัญหาไม่มากก็น้อย และแต่ละสังคมต่างก็มีวิธีแก้ไขหรือระงับข้อพิพาทขัดแย้งระหว่างสมาชิกของสังคมของตน ในภาพรวมจะเห็นว่าสังคมของพุทธปรัชญาเถรวาทที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมแห่งหน้ที่นั้น มีเป้าหมาย คือพัฒนาชีวิตไปสู่ความหลุดพ้นทุกข์ (พบความสุข ทั้งกายและใจ) รวมไปถึงมีปัญญารู้เท่าทันโลกจนถึงขั้นสูงสุด คือ บรรลุมรรคผลนิพพาน (ความว่าง) แต่การมุ่งไปสู่เป้าหมายดังกล่าวนี้ย่อมมีปัญหาหรืออุปสรรคอันเป็นธรรมดาของโลก ด้วยเหตุนี้ จึงจำเป็นต้องมีวิธีแก้ไขปัญหหรืออุปสรรคต่างๆ เหล่านั้น โดยคิดหาเครื่องมือ ที่ปรัชญาสังคมหรือปรัชญาการเมืองทางตะวันตกเรียกว่า ความยุติธรรมทางสังคม

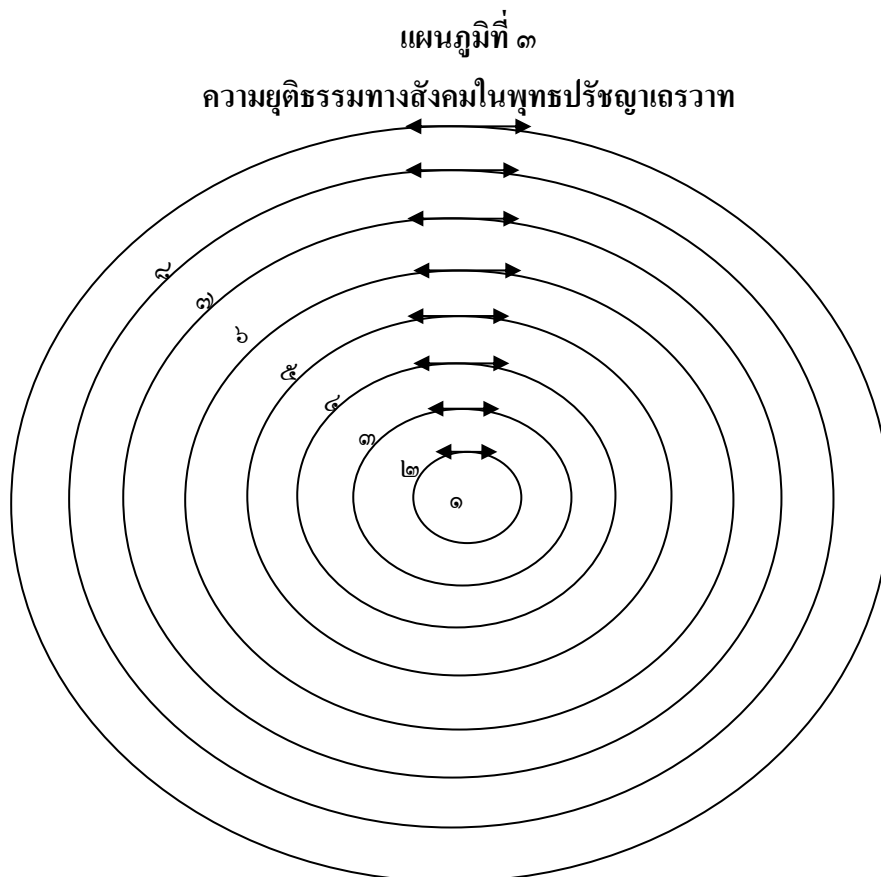
เมื่อพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นปรัชญาสังคมที่มีการกล่าวถึงการปกครอง ในหลักธรรมต่างๆ เช่น อักขัญญสูตร จักกวัตติสูตร ทศพิธราชธรรม ราชสังคหวัตถุ และทศหก เป็นต้น จึงถือว่าเป็นปรัชญาการเมืองด้วย และจำเป็นต้องมีเครื่องมือแก้ไขปัญหของสังคม ที่เรียกว่า ความยุติธรรมทางสังคม

เพื่อชี้ให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้น ว่าเป็นความยุติธรรมทางสังคมในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นมีอยู่จริง มีอยู่อย่างสมมติสัจจะ มีลักษณะเป็นนามธรรม โดยเราถือเอาเป้าหมายสูงสุดของมนุษย์ในปรัชญาตะวันตกเป็นกรอบและเกณฑ์ในการตัดสิน คือ ความเป็นประโยชน์ ความพึงพอใจ ความดี ปัญญา และความสุข เราจะพบสิ่งเหล่านี้แฝงอยู่ในหลักธรรม คำสอนในพระไตรปิฎกของพุทธปรัชญาเถรวาทอยู่มากมายหลายแห่ง เช่น ความสุข ทั้งกายและใจ ที่มีอยู่ในอริยสัจ ๔ ที่สอนเรื่องทุกข์ สาเหตุของทุกข์ และการหลุดพ้นทุกข์ เป็นต้น รวมไปถึงการมีปัญญารู้เท่าทันความเป็นไปของโลกจนถึงบรรลุมรรคผลนิพพาน ส่วนความพึงพอใจ (ทั้งส่วนบุคคลและส่วนรวมอย่างสมดุลกัน) ความดี (ทั้งส่วนบุคคลและส่วนรวม เช่น ในศีลธรรม และกุศลกรรมบถ เป็นต้น) ความเป็นประโยชน์ทั้งประโยชน์ต่อตนเอง ประโยชน์ต่อผู้อื่น และประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น เช่น ใน

จักกวัตติสูตร และกุกกัณฐสูตร รวมทั้งพระสูตรและชาดกอื่นๆ โดยวิธีหรือเครื่องมือ คือ ความเสมอภาคกันหรือความเท่าเทียมกัน ในด้านปริมาณ หรือด้านคุณภาพ หรือทั้งสองด้าน และความแตกต่างกันอย่างมีเหตุผลทางศีลธรรมหรือความเสมอภาคกันหรือความเท่าเทียมกันตามความเหมาะสมในด้านต่างๆ เช่น เหมาะสมด้านความจำเป็น เหมาะสมด้านความสามารถ เหมาะสมด้านสิทธิหน้าที่และความรับผิดชอบ และเหมาะสมด้านความต้องการ เป็นต้น ที่พบได้ในหลักธรรม คำสอนต่างๆ เช่น ในอัครัญญสูตร รวมทั้งพระสูตรและชาดกอื่นๆ ด้วย และความเที่ยงตรงหรือความเที่ยงธรรม ทั้งตามกฎหมายธรรมชาติ (กฎแห่งกรรม) และกฎแห่งสังคม ที่พุทธปรัชญามักจะกล่าวรวมๆ ว่า ความถูกต้องชอบธรรม ตามหลักธรรมหรือหลักธรรมชาติ และหลักเกณฑ์ที่ตกลงร่วมกันในสังคม อันเกี่ยวข้องกับสรรพสิ่ง เช่น โลก ชีวิต ร่างกาย ทรัพย์สิน เวลา คุณค่า (ความดี ความงาม ความมีประโยชน์ โอกาส สิทธิเสรีภาพ อิสรภาพ หน้าที่ ความรับผิดชอบ) ฯลฯ ที่ไม่เที่ยง ไม่แน่นอน (กฎไตรลักษณ์) ย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน (กฎปฏิจกสมุปบาท) เป็นต้น และจากหลักธรรมคำสอนเหล่านี้ แสดงให้เห็นว่า พุทธปรัชญาเถรวาทมีแนวคิดเรื่องความยุติธรรมอยู่ ๒ นัย คือ แนวคิดความยุติธรรมตามธรรมชาติหรือแนวคิดความยุติธรรมสากล (แนวคิดความยุติธรรมทางศีลธรรมตามกฎหมาย) และแนวคิดความยุติธรรมทางสังคม ซึ่งความยุติธรรมทางสังคมในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น ส่วนใหญ่สามารถพบได้ในคำสอนทางสังคมการเมือง และแนวปฏิบัติในพระวินัยบัญญัติจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ที่เผยให้เห็นโครงสร้างทางสังคมการเมืองการปกครองตามแนวคิดของพุทธปรัชญาเถรวาท อันสามารถนำไปใช้เป็นกรอบในการพิจารณาความยุติธรรมทางสังคม

ความยุติธรรมทางสังคมในพุทธปรัชญาเถรวาท ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยหลายประการเชื่อมโยงเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน เป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน (กฎปฏิจกสมุปบาท) เป็นสิ่งไม่แน่นอนหรือไม่เที่ยงมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา (กฎไตรลักษณ์) เป็นสังขตธรรม หรือฉณิกสภาวะเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เป็นสังสารวัฏ ในสถานที่ใดสถานที่หนึ่ง ในเวลาใดเวลาหนึ่ง หรือหลายสถานที่ หลายเวลา และเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับสรรพสิ่งทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็น โลก ชีวิต ร่างกาย ทรัพย์สิน และคุณค่า (โอกาส สิทธิเสรีภาพ อิสรภาพ หน้าที่ ความรับผิดชอบ ความดีงาม) ต้องเป็นไปอย่างถูกต้องชอบธรรม ทั้งถูกต้องชอบธรรมตามหลักธรรม ตามกฎหมายธรรมชาติ และตามกฎหมายแห่งสังคม ซึ่งสามารถใช้เกณฑ์ตัดสินแบบปรัชญาตะวันตก คือ ความเท่าเทียมกันหรือความเสมอภาคกันที่เที่ยงตรงหรือเที่ยงธรรม และ/หรือ ความแตกต่างกันที่มีเหตุผลทางศีลธรรม หรือความเท่าเทียมกันหรือเสมอภาคกันตามความเหมาะสมในด้านต่างๆ เช่น เหมาะสมด้านความจำเป็น เหมาะสมด้านความสามารถ เหมาะสมด้านสิทธิหน้าที่และความรับผิดชอบ และเหมาะสมด้านความต้องการหรือความปรารถนา เป็นต้น

นอกจากนั้นพุทธปรัชญาเถรวาทยังมีเกณฑ์ตัดสินเฉพาะของคนที่จะเรียกว่า พุทธจริยศาสตร์ ที่ใช้เกณฑ์ความดีหรือกุศลกรรมบถที่ละเอียกลงไปอีกในการแบ่งสรรปันส่วนผลจากสรรพสิ่งที่เป็นประโยชน์ ทั้งด้านการให้รางวัลและด้านการลงโทษในสังคม ทั้งประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ (ทรัพย์สิน) และประโยชน์ในทางคุณค่า (โอกาส สิทธิเสรีภาพ อิสรภาพ หน้าที่ ความรับผิดชอบ ความดี และความสุข) และต้องปฏิบัติแบบตรงไปตรงมา ปราศจากคดหรือความลำเอียง ก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ทั้งประโยชน์เบื้องต้น ประโยชน์เบื้องปลาย และประโยชน์สูงสุด ก่อให้เกิดความดี ความพึงพอใจ ความสุข (กายและใจ) ทั้งส่วนบุคคลและส่วนรวม อย่างได้ดุลยภาพหรือสมดุล ก็ถือว่า มีความยุติธรรมทางสังคม ส่วนจะมากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับสมดุลแต่ละระดับ เช่น ถ้าสมดุลจนมีปัญหาไร้เท่าทันความเป็นไปของโลก จนถึงบรรลุมรรคผลนิพพาน (ความว่าง) ก็ถือว่ามีความยุติธรรมทางสังคมมาก โดยที่ความยุติธรรมทางสังคมของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นตั้งอยู่บนความเปลี่ยนแปลง ดังนั้น บางช่วงเวลา บางสถานที่ ความยุติธรรมทางสังคมอาจไม่เหมือนกัน เพราะเหตุปัจจัยแตกต่างกัน เพื่อให้เห็นภาพแนวคิดเรื่องความยุติธรรมทางสังคมในพุทธปรัชญาเถรวาทชัดเจนขึ้น ผู้วิจัยขอสรุปโดยแสดงเป็นแผนภูมิวงกลม และคำอธิบายดังต่อไปนี้ (ดูแผนภูมิที่ ๓)

คำอธิบายแผนภูมิที่ ๓ (หมายเลข ๑ ถึง ๘ ว่าหมายถึงสรรพสิ่ง สิ่งใด)

๑. ความว่าง (สูญญตา) หรือนิพพาน

๒. หลุดพ้นจากความทุกข์ พบความสุข (ด้วยปัญญา)

๓. ความพึงพอใจ (ทั้งส่วนบุคคลและส่วนรวม) ความดี (กุศลกรรมบถ)

๔. ก่อให้เกิดการสืบเนื่องแห่งชีวิต และจิตวิญญาณ (สันตติ)

๕. การแบ่งสรรปันส่วนผลจากสรรพสิ่งที่เป็นประโยชน์ ทั้งด้านการให้รางวัล และการลงโทษ ในสังคม เช่น ตามหลักการทำบุญบริจาคทาน หลักส่งเสริม หลักการสงเคราะห์ หลักเมตตา เป็นต้น ที่ปรากฏในหลักธรรมต่างๆ เช่น ในอัครัญญสูตร จักกวัตติสูตร พรหมวิหารธรรม และทิส ๖ เป็นต้น อย่างถูกต้องชอบธรรม (สมคูลหรือมัชฌิมาปฏิปทา) เช่น ตามหลักความเท่าเทียมกัน หรือเสมอภาคภาคกันที่เที่ยงตรงหรือเที่ยงธรรม (ในด้านปริมาณ หรือด้านคุณภาพ หรือทั้งสองด้าน) และ/หรือ ความแตกต่างกันอย่างมีเหตุผลทางศีลธรรมหรือตามหลักความเท่าเทียมกันหรือเสมอภาคกันตามความเหมาะสมในด้านต่างๆ เช่น ด้านความจำเป็น ด้านความสามารถ ด้านสิทธิหน้าที่และความรับผิดชอบ และด้านความต้องการทั้งตามกฎหมาย (เช่น กฎเหตุปัจจัย และกฎแห่งกรรม เป็นต้น) และ/หรือกฎของสังคม เช่น ตามข้อตกลงกัน ตามสัญญาประชาคม ตามจารีตประเพณีอันเป็นที่ยอมรับนับถือกัน และกฎความเป็นกลาง ปราศจากอคติหรือความลำเอียง เป็นต้น)

๖. ผลประโยชน์จากสถานะของสรรพสิ่ง (ขณิกสภาวะ) ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ (ทรัพย์สิน ทั้งทรัพยากรธรรมชาติ (เช่น อากาศ ดิน น้ำ ลม ไฟ พืช สัตว์ วัตถุสิ่งของต่างๆ เป็นต้น) และทรัพย์สินที่มนุษย์ผลิตหรือสร้างขึ้น) และทางด้านคุณค่า (เช่น โอกาส สิทธิเสรีภาพ อิสรภาพ ค่านิยม หน้าที่ ความรับผิดชอบ (รวมโทษด้วย) ความดีงาม และความสุข เป็นต้น) ที่เป็นประโยชน์ต่อมนุษย์

๗. สรรพสิ่ง (อสังขตธรรม และสังขตธรรม) ทั้งที่มีชีวิต (มนุษย์ สัตว์ พืช) ในด้านรูปธรรมและนามธรรม และไม่มีชีวิต (อวกาศ อากาศ สถานที่ และวัตถุสิ่งของต่างๆ เป็นต้น รวมถึงค่านิยมต่างๆ ของมนุษย์ด้วย) ทั้งในด้านรูปธรรมและนามธรรม

๘. ความไม่เที่ยง (ไตรลักษณ์) และความเปลี่ยนแปลง (ปฏิจสมุปบาท) ของสรรพสิ่งทั้งหลายในด้านต่างๆ (เช่น ด้านสภาวะ ด้านเวลา สถานที่ และค่านิยม เป็นต้น)

โดยภาพรวมแล้ว ความยุติธรรมทางสังคมในพุทธปรัชญาเถรวาท จะอิงพื้นฐานของ ความยุติธรรมตามธรรมชาติ หรือความยุติธรรมสากล (ความยุติธรรมทางศีลธรรมตามกฎหมาย) ที่ถือว่าจริงแบบปรมาณูจะ เป็นความจริง เป็นสัจธรรมที่มีอยู่เป็นสากล เฉกเช่นเดียวกับอริสโตเติล ๔ ที่พระพุทธเจ้าได้เคยตรัสไว้ว่า เป็นสัจธรรมที่ไม่ว่าพระองค์จะเกิดหรือไม่ มันก็มีอยู่ของมัน เป็นเพียงแต่พระองค์เป็นผู้ค้นพบเท่านั้น จึงพออนุมานได้ว่าความยุติธรรมทางศีลธรรมตามกฎหมายนี้มีอยู่จริงแบบปรมาณูจะเช่นกัน และมีส่วนส่งผลต่อแนวคิดเรื่องความยุติธรรมทางสังคมในพุทธปรัชญาเถรวาท ที่ถือว่ามีอยู่แบบสมมติสัจจะ หรือสมมติบัญญัติ มีอยู่เพราะมีมนุษย์ เกิดจากข้อตกลงร่วมกันในสังคม หรือสัญญาประชาคม ที่เน้นการปฏิบัติที่ถูกต้องชอบธรรม โดยที่ความยุติธรรมทางสังคมในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น มีนโยบายสำคัญ คือ การพบความเป็นมนุษย์อย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน ดังมีหลักฐานในพระไตรปิฎก เช่น ในอัครัญญสูตร เป็นต้น (แบบมนุษยนิยม) ที่มีหลักการสำคัญ คือ หลักธรรมที่สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ เช่น กฎไตรลักษณ์ และกฎปฏิจาสมุปบาท เป็นต้น (แบบธรรมชาตินิยม) และมีแนวปฏิบัติ เช่น หลักธรรมต่างๆ

การที่จะถือว่ามีความยุติธรรมทางสังคมนั้น พุทธปรัชญาเถรวาทมีแนวคิดหรือทฤษฎีแบบบูรณาการ โดยต้องคำนึงถึงบริบทของสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย และเหตุปัจจัยต่างๆ เพราะพุทธปรัชญามีหลักการแบบเชื่อมโยง (หลักปฏิจาสมุปบาท หรือหลักอิทัปปัจจยตา) ความเหมาะสม ความสมดุลกัน (ทั้งสายเกิด และสายดับ) พร้อมทั้งยึดทางปฏิบัติแบบทางสายกลาง(มัชฌิมาปฏิปทา) กล่าวคือมนุษย์ทั้งหลายต้องปฏิบัติต่อกัน (มีหน้าที่ เพราะพุทธปรัชญาเถรวาทเน้นเรื่องหน้าที่มากกว่าสิทธิ) โดยปราศจากกิเลสหรืออคติ คือ อิจฉาริษยา โลภ โกรธ หลง (ฉันทะ โลกะ โทสะ โมหะ) ต้องปฏิบัติต่อกันอย่างไม่ลำเอียง เพราะถ้ามนุษย์คนใดก็ตามที่มีกิเลส ถูกครอบงำด้วยอวิชชาแล้ว มนุษย์ผู้นั้นก็จะเกิด โลภ โกรธ หลง ความกลัว ความงี่เง่า เป็นมนุษย์ซึ่งไม่อาจดำรงตนเป็นผู้รักษารธรรมได้ ผู้ที่จะรักษารธรรมได้ด้วยดี จะต้องรู้จักตัวเอง รู้จักโลก รู้จักกิเลส รู้จักทุกข์ รู้วิธีการดับทุกข์ที่มีจิตใจที่ประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา เข้าใจหลักการเกิดแห่งทุกข์ การดับทุกข์ และวิถีทางเพื่อการดับทุกข์ ตลอดจนมีความเข้าใจ หลักไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) สรรพสิ่งทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง ย่อมเปลี่ยนแปลง ผู้มีอุดมคติสูง และมีหลักธรรมย่อมมีโอกาสที่จะประพฤติปฏิบัติธรรมขั้นสูงพร้อมกันไปในตัว โดยที่ความยุติธรรมสูงสุด (ความยุติธรรมตามธรรมชาติ) ย่อมขึ้นอยู่กับมาตรฐานทางจิตใจของมนุษย์ (ปรัชญาแบบจิตนิยม) มนุษย์ที่มีจิตใจยุติธรรม ได้แก่ มนุษย์ที่ปราศจากอคติ อิจฉาริษยา โลภ โกรธ หลง กอปรด้วยพรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ความยุติธรรมจึงไม่ใช่เรื่องของอำนาจ หรือคำสั่ง แต่เป็นเรื่องของเหตุผลเป็นเรื่องของธรรมะหรือหลักธรรมที่บริสุทธิ์ ความยุติธรรม คือธรรมะ เป็นสิ่งที่จะต้องมิให้เกิด ชอบด้วยเหตุผล มีความชอบธรรม มีความเที่ยงธรรม มีลักษณะสอดคล้องกับธรรมชาติ และ

เป็นที่ยอมรับในลักษณะสากล เป็นสิ่งปรารถนาของมนุษย์เป็นสัจธรรมไม่เปลี่ยนแปลง มีความบริสุทธิ์ บุคคลที่มีคุณธรรมสูงมีจริยธรรมเท่านั้น จึงจะเป็นผู้ที่สามารถรักษาระบุนี้ได้ สิ่งที่เราเรียกว่าธรรมนี้ คือ ความถูกต้อง ความจริง ความงาม ความยุติธรรม ที่จะเป็นประโยชน์เป็นที่พึ่งแก่มนุษย์ ความยุติธรรม คือ การไม่เลือกปฏิบัติ

ความยุติธรรมทางสังคมในพุทธปรัชญาเถรวาท ต้องอาศัยพื้นฐานบางส่วนของความยุติธรรมตามธรรมชาติ (เน้นเหตุปัจจัย กฎแห่งกรรม) โดยมีเนื้อหาส่วนใหญ่ครอบคลุมความหมายของความยุติธรรมทางสังคมในปรัชญาตะวันตก กล่าวคือ ความยุติธรรมทางสังคมในพุทธปรัชญาเถรวาทประกอบไปด้วยแนวคิดความยุติธรรมในด้านต่างๆ เช่น ความยุติธรรมทางศีลธรรม (เน้นกฎแห่งกรรม กุศลธรรม-อกุศลธรรม ความดี-ความชั่ว) ความยุติธรรมในการแบ่งปันผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ (ที่เน้นเรื่องหน้าที่ ความสามารถ ความเหมาะสม ความพอเพียงต่อความจำเป็น ความพึงพอใจต่อการรับการปฏิบัติจากรัฐ ความเป็นประโยชน์ และความสุข) และความยุติธรรมตามกฎหมาย (เน้นความเสมอภาค ความเท่าเทียมกัน ในเรื่องสิทธิหน้าที่) ซึ่งครอบคลุมทั้งแนวคิดแบบยุติธรรมขั้นตอน แนวคิดแบบยุติธรรมชดเชย แนวคิดแบบเวรกรรมยุติธรรม แนวคิดแบบยุติธรรมบูรณะ และแนวคิดกระจายยุติธรรม โดยความยุติธรรมทางสังคมในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นไม่สามารถจะระบุแน่นอน มั่นคง ดายตัวไว้อย่างนิรันดร์ในทุกเรื่องว่าต้องเสมอภาคหรือเท่าเทียมกัน (ดังเช่นความยุติธรรมตามแบบของเพลโต) ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยแต่ละยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป และการตกลงกัน (คล้ายกับทฤษฎีความยุติธรรมของรอลส์) เพราะความยุติธรรมทางสังคมในพุทธปรัชญาเถรวาทตั้งอยู่บนหลักการของความเปลี่ยนแปลงเชื่อมโยงแห่งเหตุปัจจัย ตามหลักปฏิจสมุปบาท ไม่ได้เน้นความเสมอภาคหรือความเท่าเทียมตายตัวทุกเรื่อง เพราะแม้แต่เรื่องความเป็นมนุษย์ยังมีร่างกาย สติปัญญา และความสามารถแตกต่างกัน ในการพัฒนาชีวิตของตนเอง เช่น ในเรื่องบวสีเหล่า เพียงแต่พุทธปรัชญาเถรวาทยอมรับความเป็นมนุษย์หรือศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์นั้นเท่าเทียมกัน แต่ความยุติธรรมทางสังคมในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นขึ้นอยู่กับการคือ ความถูกต้อง ชอบธรรม เป็นสำคัญ (ธรรมาธิปไตย หรือธรรมเป็นใหญ่)

จากการวิเคราะห์และวิพากษ์แนวคิดเรื่องความยุติธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท ตามวัตถุประสงค์ประการที่สาม ผลจากการวิเคราะห์และวิพากษ์พอสรุปได้ดังนี้

การที่ความยุติธรรมทางสังคมในพุทธปรัชญาเถรวาท ต้องอาศัยพื้นฐานความยุติธรรมตามธรรมชาติ หรือความยุติธรรมทางศีลธรรม และอิงอาศัยแนวคิดเรื่องกฎแห่งกรรม ทำให้ถูกโต้แย้งจากแนวคิดที่ไม่เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม และการเกิดใหม่ (แบบข้ามภพข้ามชาติ) เพราะความยุติธรรมทางศีลธรรมตามกฎแห่งกรรม แบบกรรมเก่า คือแบบข้ามภพข้ามชาตินั้น ผู้วิจัยเห็นว่าไม่อาจนำเอามาอธิบายความยุติธรรมทางสังคมได้อย่างชัดเจน หรือการให้เหตุผลที่จำเป็นและพอเพียง

ต่อความเชื่อ เนื่องจากคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมมีลักษณะบรรยายมากกว่าจะเป็นการประเมินค่าของการกระทำ หรือความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ เมื่อนำไปประยุกต์ใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม ทำให้พบว่ามีปัญหาซับซ้อนในการอธิบายมาก กระทั่งอาจขัดแย้งต่อแนวคิดของตนเองเมื่อยึดถือปฏิบัติ ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุที่ความยุติธรรมทางศีลธรรมตามกฎแห่งกรรม (กรรมเก่า) นั้น โดยตัวมันเองมีความซับซ้อน และพุทธปรัชญาเถรวาทก็ยอมรับว่าเป็นกฎธรรมชาติที่อยู่เหนือความเข้าใจของมนุษย์โดยทั่วไป คนอื่นนอกจากพระพุทธเจ้ายากจะเข้าใจได้ถึถ้วน

แต่ทั้งนี้ก็ไม่ได้หมายความว่า คำสอนเรื่องกรรมจะไม่มีมีความหมายในทฤษฎีความยุติธรรมทางสังคมของพุทธปรัชญาเถรวาทเสียเลย เพราะพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่า จริยธรรมนั้นต้องมีกฎธรรมชาติเป็นพื้นฐานสำคัญ กฎแห่งกรรมเป็นส่วนหนึ่งของกฎธรรมชาติที่เกี่ยวข้องเฉพาะกับการกระทำหรือพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ แนวคิดเรื่องความเป็นเหตุและผลในธรรมชาติ และแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผลแห่งการกระทำ จึงเป็นกรอบหรือแบบแผนของความยุติธรรมทางสังคมในแนวคิดของพุทธปรัชญาเถรวาท เมื่อพิจารณาจากแง่นี้ผู้วิจัยพบว่า พุทธปรัชญาเถรวาทประเมินค่าของการกระทำ โดยอาศัยหลักความเป็นเหตุผลแห่งการกระทำตามกฎแห่งกรรมหรือที่เรียกว่า ความยุติธรรมทางศีลธรรม หรือความยุติธรรมตามธรรมชาติ หรือความยุติธรรมในระดับสากล เป็นกรอบพิจารณาหาแบบแผนของความยุติธรรม โดยอาศัยหลักคิดที่ว่า จริยธรรมจะต้องสอดคล้องกับกฎธรรมชาติ และหลักคิดที่ว่า ความเป็นธรรมนั้นเป็นผลสัมพันธ์ระหว่างการกระทำกับผลที่ตามมาจากการกระทำนั้น จึงได้หลักประเมินค่าการกระทำว่า ถ้าผลที่ได้รับจากการกระทำใดๆ สอดคล้องกับหลัก “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ก็จะถือว่า ผลที่ได้รับนั้นยุติธรรมหรือมีความเป็นธรรม เพราะเหตุและผลสอดคล้องกัน ดังนั้น “ความยุติธรรม” จึงหมายถึง “การที่บุคคลได้รับผล (ประโยชน์) ตอบแทนตามความเหมาะสมแก่การกระทำของตน” การแปลความหมายออกมาเช่นนี้ไม่ใช่การอ้างอิงถึงกฎแห่งกรรม (ทั้งกรรมเก่าในอดีตชาติ และกรรมใหม่ในชาติปัจจุบัน) แต่ได้อาศัยหลักคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมเป็นกรอบโครงเท่านั้น

ส่วนเกณฑ์การตัดสิน และเหตุผลในข้อโต้แย้ง และข้อสนับสนุน ว่ายุติธรรมหรือไม่ยุติธรรมทางสังคมของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น มีหลายประการที่ยังถูกโต้แย้ง เช่น เกณฑ์ตัดสินความยุติธรรมทางสังคม โดยใช้หลักกฎแห่งกรรมนั้น (กุศลกรรม-อกุศลกรรม หรือทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว) เพราะเมื่ออธิบายโดยอ้างกรรมเก่าแบบข้ามภพข้ามชาติก็จะเกิดปัญหาที่ซับซ้อนยากต่อการเข้าถึงของคนธรรมดาทั่วไปในการให้ผลของกรรม ทั้งด้านระยะเวลา และความหนักเบา (ปัญหาทางญาณวิทยา) การให้เหตุผลที่ทำให้ส่วนใหญ่ก็อธิบายตามความรู้ด้านสุตมยปัญญา และจินตมยปัญญาเป็นส่วนใหญ่ แต่ด้านภวามยปัญญาจะเข้าถึงได้ คงมีแต่พระพุทธเจ้าเท่านั้น ส่วนในแง่กรรมใหม่ (การกระทำในชาติปัจจุบัน ทั้งกรรมส่วนตัวและกรรมร่วม) ก็เช่นเดียวกัน ทำให้กระทบ

ต่อความเชื่อเรื่องความยุติธรรมทางสังคมของพุทธปรัชญาเถรวาท เนื่องด้วยกฎแห่งกรรมเป็นฐาน ส่วนหนึ่งของความยุติธรรมทางสังคม แต่พุทธปรัชญาเถรวาทก็ได้ให้เหตุผลโดยนำหลักกรรมข้ออื่นมาใช้ประกอบ เช่น หลักอโหสิกรรม หลักเมตตาธรรม และหลักการกระทำที่ปราศจากกิเลสหรืออคติ แต่กลับมาพบข้อโต้แย้งที่สำคัญ คือ หลักเมตตาธรรมขัดกับหลักกฎแห่งกรรม และหลักปราศจากอคติหรือไม่ เพราะกฎแห่งกรรมยอมให้ผลอย่างเที่ยงตรงหรือเที่ยงธรรม ส่วนการปฏิบัติที่ปราศจากอคติก็ต้องปราศจาก รัก โลภ โกรธ หลง กระทำแบบตรงไปตรงมา ไม่เลือกปฏิบัติ ซึ่งพุทธปรัชญาเถรวาทก็ได้ให้เหตุผลโดยยึดหลักไม่ยึดมั่นถือมั่น แต่ยึดเหนี่ยวหลักบางประการ (หลักไตรลักษณ์ และปฏิสมุပ္บาท) สรรพสิ่งทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง ล้วนเปลี่ยนแปลง ทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยเชื่อมโยงเกี่ยวเนื่องกัน ดังนั้นความยุติธรรมทางสังคมของพุทธปรัชญาเถรวาทก็เช่นกัน กล่าวคือ สรรพสิ่ง เช่น ชีวิต (จิตตภาพ) ร่างกาย (กายภาพ) ทรัพย์สิน สิทธิเสรีภาพ อิศราภาพ หน้าที่ โอกาส อำนาจ ตำแหน่ง และความผิด โทษ ความชั่ว ที่เป็นของไม่เที่ยงล้วนเปลี่ยนแปลง เหล่านี้ ทำอย่างไรจะให้เกิดความเป็นธรรมหรือความยุติธรรมต่อมนุษย์ในสังคม อาจจะต้องใช้หลักเกณฑ์ในการตัดสินความยุติธรรมหลายหลักเกณฑ์ เช่น หลักความเท่าเทียมกันหรือเสมอภาคกัน ด้านปริมาณหรือคุณภาพ หรือทั้งสองด้าน และหลักความแตกต่างกันอย่างมีเหตุผลทางศีลธรรม หรือความเท่าเทียมกันหรือเสมอภาคกันตามความเหมาะสมในด้านต่างๆ เช่น เหมาะสมด้านความจำเป็น เหมาะสมด้านความสามารถ เหมาะสมด้านสิทธิหน้าที่และความรับผิดชอบ และเหมาะสมด้านความต้องการหรือความปรารถนา เป็นต้น ทั้งนี้เน้นความเป็นประโยชน์ ความดี ความพอใจ และความสุข

โดยทั้งหมดนี้ควรจะเป็นไปตามหลักความเที่ยงตรงหรือเที่ยงธรรม ตามกฎธรรมชาติ เช่น กฎแห่งกรรม ทั้งกรรมเก่า กรรมใหม่ กรรมส่วนบุคคล และกรรมร่วม เป็นต้น และกฎแห่งสังคม เช่น กฎจารีตประเพณี และกฎหมาย เป็นต้น ประกอบกันอย่างสมดุลหรือบูรณาการอย่างถูกต้อง ชอบธรรม (ธรรมาธิปไตย) ในการตัดสินหาความยุติธรรมทางสังคมของพุทธปรัชญาเถรวาท หรืออาจเรียกว่าพุทธจริยศาสตร์ก็ได้ จึงจะเห็นความยุติธรรมทางสังคมในพุทธปรัชญาเถรวาทได้อย่างชัดเจนขึ้น

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๑) การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ยังไม่ได้เจาะลึกลงไปในเรื่องแนวคิดการเข้าถึงความยุติธรรมตามกฎแห่งกรรมโดยวิธีภาวนามยปัญญา เพื่อให้เหตุผลที่ดี (ที่น่าพอใจต่อความเชื่อ) สำหรับผู้ที่ไม่เชื่อกฎแห่งกรรมและการเกิดใหม่ กล่าวคือ เมื่อเกิดความยุติธรรมในชาติปัจจุบันกับมนุษย์ พวกที่เชื่อกฎแห่งกรรมส่วนใหญ่จะให้เหตุผลว่าเป็นเพราะกรรมจากชาติที่แล้ว (กรรมเก่า) หรือหลายๆ

ชาติที่ผ่านมา (ชาติใดชาติหนึ่งหรือสะสมหลายๆ ชาติประกอบกัน) ส่งผลให้มนุษย์ต้องมารับผลกรรมในชาติปัจจุบันแล้วก็สรุปว่ายุติธรรม ทั้งที่ไม่สามารถระลึกชาติได้หรือระลึกได้ไม่ตลอดสาย จะรู้ได้อย่างไรว่ากรรมที่ทำให้เกิดความยุติธรรมในชาติปัจจุบันนี้มาจากชาติไหนในอดีต และทำไมไม่สามารถรู้ล่วงหน้าได้ ปัญญามนุษย์เข้าถึงได้อย่างไร ยิ่งไปกว่านั้น เป็นปัญหาสำคัญสำหรับพวกที่เชื่อว่ามีชาติปัจจุบันเพียงชาติเดียว ตายแล้วสูญ ชาติหน้าไม่มีจริง ซึ่งพวกนี้ถูกพวกที่เชื่อกฎแห่งกรรมบางทศนะโต้แย้ง โดยการอธิบายไปในทางว่า มนุษย์เราทำกรรมใดก็ได้กรรมนั้นในชาติปัจจุบันนี้ (กรรมใหม่) ซึ่งแนวคิดเหล่านี้เห็นควรมีการศึกษาต่อไป

๒) ประเด็นปรัชญาสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง กับความหมายของคำว่า ความยุติธรรม (ในทัศนะของปรัชญาภาษา) คือความถูกต้อง ชอบธรรม ของพุทธปรัชญาเถรวาท เช่น การกระจายผลประโยชน์ทางสังคม หรือเศรษฐกิจ (สิทธิเสรีภาพ หน้าที่ และโอกาสในการพัฒนาชีวิต) มีหลักเกณฑ์ตัดสินอย่างไร ซึ่งยังมีข้อถกเถียงอยู่มากพอสมควร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การประยุกต์ใช้หลักการต่างๆ ในระดับโครงสร้างทางสังคมหรือนโยบายของรัฐ หรือกรณีศึกษาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในสังคมหรือชุมชนทางเศรษฐกิจระดับรากหญ้า ในฐานะตัวอย่างที่จะแสดงถึงความเป็นไปได้หรือเป็นไปได้ไม่ได้ ในการปรับประยุกต์หลักคำสอนด้านเศรษฐกิจของพุทธปรัชญาเถรวาทกับสังคม

๓) การประยุกต์ใช้แนวคิดเรื่องความยุติธรรมทางสังคมของพุทธปรัชญาเถรวาท ทั้งเชิงนโยบาย หลักการ และแนวปฏิบัติ ต้องเอื้อต่อสภาพชีวิตที่ดีของปัจเจกบุคคล หลักการเรื่องความยุติธรรมของพุทธปรัชญาเถรวาทในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกฎแห่งกรรม (ทั้งกรรมเก่า กรรมใหม่ กรรมส่วนบุคคล และกรรมรวม) ให้แนวคิดที่น่าสนใจว่า หลักการใดๆ ที่สร้างขึ้นเพื่อสังคมรัฐนั้นจะต้องเป็นหลักการที่ถูกต้อง ชอบธรรม สอดคล้องกับธรรมชาติ ความเป็นจริงอันเป็นสากล มิใช่เอื้อเพียงตามอคติแห่งชาติพันธุ์ ชนชั้น หรือตอบสนองความต้องการของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งของสังคม ทั้งให้หลักเพื่อพิจารณาว่า การกระทำชนิดใดควรจะได้รับคำตอบสนองในรูปแบบใด หลักความยุติธรรมที่อิงอยู่กับบริบททางสังคมการเมืองที่ศึกษาได้จากพุทธปรัชญาเถรวาทให้บทเรียนว่า ในการปฏิบัติเพื่อให้เกิดความยุติธรรมนั้น รัฐจำเป็นจะต้องคำนึงถึงสภาพพื้นฐานของความเป็นมนุษย์องค์ประกอบต่างๆ ที่จะช่วยให้ชีวิตของปัจเจกบุคคลและสังคมโดยรวมดำเนินไปได้ด้วยดี การมีปัจจัยหรือองค์ประกอบที่ตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐานของชีวิตอย่างเพียงพอ และการกำหนดเงื่อนไขพื้นฐานเพื่อจัดอุปสรรคในการดำเนินชีวิตทางสังคม ย่อมถือว่าเป็นการส่งเสริมหรือเปิดโอกาสให้กับความดีงามอื่นๆ ที่ชีวิตจะบรรลุถึงได้

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๘.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์. พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล เล่ม ๑-๕๑.

กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, ๒๕๔๑.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กิริติ บุญเจือ. สรรณิพนธ์ ปรัชญาตะวันตก อานักซิมันแดร์- เดส์การ์ตส์. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์ดวงกมล, ๒๕๒๐.

_____. ศาสนศาสตร์เบื้องต้น. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๐.

_____. หลักความเชื่อของชาวคริสต์คาทอลิก. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๒๘.

จรัญ โฆษณานันท์. นิติปรัชญา. (พิมพ์ครั้งที่ ๒), กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๒.

_____. นิติปรัชญา (LW 201). (พิมพ์ครั้งที่ ๑๕) กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๐.

_____. สิทธิมนุษยชนไร้พรมแดน, ปรัชญา กฎหมาย และความเป็นจริงทางสังคม.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์นิติธรรม, ๒๕๔๕.

จันทน์ ทองประเสริฐ. ปรัชญาตะวันตก สมัยกลาง. (พิมพ์ครั้งที่ ๕) กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ไชย ฌ พล. ความเป็นธรรมสากล. กรุงเทพมหานคร : เคล็ดไทย, ม.ป.ป.

เดือน คำดี. ปัญหาปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐.

_____. ศาสนศาสตร์. (พิมพ์ครั้งที่ ๒), กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕.

- ธนู แก้วโอกาส. ศาสนาโลก. (พิมพ์ครั้งที่ ๓) กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๕.
- ธานินทร์ กรัยวิเชียร. คำบรรยายในการอบรมหลักสูตรภาคจริยธรรม เนติบัณฑิต สมัยที่ ๖๑ เรื่อง
หลักนิติธรรม. กรุงเทพมหานคร : สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา,
๒๕๕๒.
- บุญมี แท่นแก้ว. ตรรกวิทยาทั่วไป. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๖.
- _____. ปรัชญาตะวันตก (สมัยใหม่). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕.
- _____. พุทธปรัชญาเถรวาท. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕.
- ประชา หุตานุวัตร. พุทธศาสนากับความยุติธรรมทางสังคม. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมล
คีมทอง, ๒๕๓๓.
- ประยงค์ แสงบูรณ. ปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘.
- ประเวศ อินทองปาน. เอกสารประกอบการบรรยาย วิชา สัมมนาพุทธปรัชญาในพระไตรปิฎก
ระดับปริญญาเอก เล่ม ๑-๖ ภาค ๑ ปีการศึกษา ๒๕๕๒. สาขาปรัชญา คณะบัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ปรีดี เกษมทรัพย์. นิติปรัชญา. กรุงเทพมหานคร: คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๕๑.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : สามัคคีสาริน,
๒๕๔๐.
- _____. ความยุติธรรม (หน่วยที่ 2), เอกสารการสอนชุดวิชา ปรัชญาการเมือง (หน่วยที่
๑-๓). นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๐.
- _____. ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- _____. ธรรมรัฐ-ธรรมราชา. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). พุทธธรรม, กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๒๕.
- _____. พุทธศาสนากับสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๒.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). ปรัชญากรีก : ป่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก. (พิมพ์ครั้งที่
ที่ ๖) กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๐.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรม**, กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. **นิติศาสตร์แนวพุทธ**. (พิมพ์ครั้งที่ ๓) กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑.

_____. **ทางออกจากระบบเศรษฐกิจที่ครอบงำสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓.

_____. **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)**. (พิมพ์ครั้งที่ ๑๑) กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๔๔.

_____. **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, (พิมพ์ครั้งที่ ๑๑) กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. (พิมพ์ครั้งที่ ๑๒) กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____. **อนิจจตา ทุกขตา อนัตตา ไตรลักษณ์**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๗.

พระไพศาล วิสาโล. พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจาวิกฤติ.

กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรีสฤษดิ์วงศ์, ๒๕๔๖.

พระมหาสมจินต์ สมุมาปัญญา (วันจันทร์). พุทธปรัชญา สารและพัฒนการ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหาสมปอง มุทิโต (ผู้แปลและเรียบเรียง). คัมภีร์อภิธานวรรณนา. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

พระมหาอุทัย ญาณธโร. พุทธวิธีแห่งสังคม : ปรัชญาสังคมและการเมืองของพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสาร, ๒๕๓๘.

พระราชวรมนิ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). รากฐานพุทธจริยศาสตร์ทางสังคมเพื่อสังคมไทยร่วมสมัย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เทียนวรรณ, ๒๕๒๘.

พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรคร ธิธมฺโม). รัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พุทธทาส อินทปัญโญ. ธรรมิกสังคมนิยม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามประเทศ, ๒๕๓๘.

พุทธทาสภิกขุ. กรรมเหนือกรรม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

_____. **ธรรมิกสังคมนิยม**. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๘.

_____. **แก่นพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.

เพลโต (เขียน) ปรีชา ช้างขวัญยืน (แปล). **The Republic**. (อุดมรัฐ). กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

พิน ดอกบัว. **ปวงปรัชญาอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๕.

ไมเคิล เจ. แซนเดล (เขียน) สฤณี อาชวานันทกุล (แปล). **Justice : What's the right thing to do?** (ความยุติธรรม), กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ Openworld, ๒๕๕๔.

ยัง ปอล ชาร์ต (ศักดิ์ชัย นิรัญทวิ เรียบเรียง). **ปรัชญาเอ็กซิสเตนเชียลลิสม์**. (พิมพ์ครั้งที่ ๓)

นนทบุรี : สำนักพิมพ์สมิต, ๒๕๔๓.

ระวี ภาวิไล. **อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๓๘.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร : นาน มีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

_____. **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. (พิมพ์ครั้งที่ ๒), กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๐.

วสิน อินทสระ. **พุทธปรัชญาเถรวาท (PY 313)**. กรุงเทพมหานคร: หจก.โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๓.

_____. **พุทธจริยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๙.

วิทย์ วิศทเวทย์. **ปรัชญาทั่วไป** (พิมพ์ครั้งที่ ๑๒). กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ม.ป.ป.

วิรัช ถิรพันธ์เมธี. **พุทธปรัชญาการปกครอง**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ม.ป.ป.

วิโรจ นาคชาตรี. **พุทธปรัชญาเถรวาท (PY 313)**. (พิมพ์ครั้งที่ ๓) กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๐.

วีระ สมบูรณ์. **รัฐธรรมนูญในอดีต**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง, ๒๕๓๒.

_____. **จริยวินัยสำหรับคริสต์ศตวรรษที่ ๒๑**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๕.

วีรชาติ นิยมอนงค์. **What is Justice**. เอกสารประกอบการบรรยายระดับบัณฑิตศึกษา (Power Point), มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ, ๒๕๕๖.

สมักร บุราวาส. **พุทธปรัชญา ๒๕ ศตวรรษ**. พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๐.

_____. **วิชาปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: สยาม, ๒๕๔๔.

_____. **พุทธปรัชญา : มองพุทธศาสนาด้วยทรรศนะทางวิทยาศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: สยาม, ๒๕๔๔.

_____. **ปัญญา**. (พิมพ์ครั้งที่ ๓) กรุงเทพมหานคร : สยาม, ๒๕๕๒.

สนิท ศรีสำแดง. พระพุทธศาสนา : กระบวนทัศน์ใหม่. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. การปกครองแนวพุทธศาสน์. (พิมพ์ครั้งที่ ๒)

กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สมบัติ จันทรวงศ์. ปรัชญาการเมืองเบื้องต้น : บทวิเคราะห์โสเกรตีส. กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕.

สมภาร พรหมทา. พุทธปรัชญา : มนุษย์ สังคม และปัญหาจริยธรรม. กรุงเทพมหานคร: ศยาม,

๒๕๔๘.

_____. พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

๒๕๓๔.

_____. พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พุทธชาติ,

๒๕๓๕.

_____. ปรัชญาสังคมและการเมือง. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

๒๕๓๘.

_____. พุทธปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

สมยศ เชื้อไทย. นิติปรัชญาเบื้องต้น. กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, ๒๕๕๒.

สันติกโรภิกขุ. (เขียน) อริยสัจสี่แห่งสัมมิกังคานิยม. จิรัชัมม (แปล). กรุงเทพมหานคร: สุขภาพ

ใจ, ๒๕๔๒.

สิทธิ บุตรอินทร์ และภุมรินทร์ บุตรอินทร์. ปรัชญาการเมืองเปรียบเทียบ. กรุงเทพมหานคร :

ศยาม, ๒๕๕๔.

สุโขทัยธรรมมาธิราช, มหาวิทยาลัย. เอกสารการสอนชุดวิชา ปรัชญาการเมือง หน่วยที่ ๑-๓. (พิมพ์

ครั้งที่ ๑๓) นนทบุรี : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๐.

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราช

วิทยาลัย, ๒๕๓๕.

สุเชาว์ พลอยชุม (เรียบเรียง). จริยศาสตร์แนวพุทธ. (พิมพ์ครั้งที่ ๓) กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

สุวัฒน์ จันทรวงศ์. ความเชื่อของมนุษย์ เกี่ยวกับปรัชญา และศาสนา. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพ

ใจ, ๒๕๔๐.

สุวรรณ สถาอานันท์. ศรัทธากับปัญญา. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

สุนทร ณ รั้งยี. พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

_____. ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ. (พิมพ์ครั้งที่ ๓) กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

เสนห์ จามริก. พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๑.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. คำอธิบายพระไตรปิฎก. (พิมพ์ครั้งที่ ๔) กรุงเทพมหานคร:ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๐.

เสถียร โพธิ์นันทะ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๒. (พิมพ์ครั้งที่ ๓) กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

อภิชัย พันธเสน. พุทธเศรษฐศาสตร์ : วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่างๆ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อัมรินทร์, ๒๕๔๔.

(๒) บทความ :

จินดา จันท์แก้ว. “ปัจจัยสมุปบาทในฐานะรากฐานของพุทธปรัชญา”. ในวารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๑, ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๓๗) : ๖๕-๗๒.

ปิยฤดี ไชยพร. “แนวคิดเรื่องความยุติธรรมในปรัชญาของขงจื้อ”. ในวารสารชุดรวมบทความ เล่มที่ ๒๑ ความเรียงใหม่หรือสร้างปรัชญาตะวันออก (สุวรรณฯ สถาบันที่ บรรณาธิการ) ของสำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗ : ๓๓๕-๔๐๘.

ปรีชา ช้างขวัญยืน. “ทุนนิยมกับพระพุทธศาสนา”. วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๔๕) : ๓๕.

พงศ์ศิริ ศรีวรรณ (ผู้เรียบเรียง), ลิขธิ (ออนไลน์), แหล่งที่มา : www.Philospedia.net/rights.html. (16/04/54).

พุทธทาสภิกขุ. “ปมเงื้อง”. วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๖, ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๒๗) : ๗๘-๘๖.

พุทธวิทย์ บุญนาค. “แนวคิดเรื่องสิทธิกับปรัชญาของขงจื้อ”. ในวารสารชุดรวมบทความ เล่มที่ ๒๑ ความเรียงใหม่หรือสร้างปรัชญาตะวันออก (สุวรรณฯ สถาบันที่ บรรณาธิการ) ของสำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗ : ๓๐๓-๓๓๘.

ไพลิน เตชะวิวัฒนาการ. “เกณฑ์ตัดสินความดีในพุทธปรัชญาเถรวาท เปรียบเทียบกับปรัชญาของ ค้านท์”. ในวารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒, ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๓๘) : ๓๐-๔๒.

สมภาร พรหมทา. “ศีลธรรมกับกฎหมายมุมมองจากพุทธศาสนา”. ในวารสารพุทธศาสนศึกษา. ฉบับที่ ๒-๓ ปีที่ ๕ พฤษภาคม-ธันวาคม ๒๕๔๑.

_____. “ทุกข์ในพุทธปรัชญา มุมมองจากลัทธิคาร์วิน”. ในวารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๓, ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๔๓) : ๒-๘๐.

_____. งานวิจัยเรื่อง “พุทธศาสนากับโทษประหารชีวิต” ในวารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๑๒, ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๔๘) : ๕-๑๑๖.

สุพิชา พึ่งสุนทร. “ความเสมอภาคที่ไม่เท่าเทียมในปรัชญาขงจื้อ”. ในวารสารชุดรวมบทความเล่มที่ ๒๑ ความเรียงใหม่หรือสร้างปรัชญาตะวันออก (สุวรรณา สถาอานันท์ บรรณาธิการ) ของสำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗ : ๔๐๕-๔๓๖.

โสธ สุตานันท์. “นิติศาสตร์แนวพุทธ : ทำที่ต่อกฎหมายของมนุษย์” ในมติชน ฉบับที่ ๑๐๘๕๐ ปีที่ ๓๐ คอลัมน์สักระแสธรรม, ๒๕๕๑.

วิทย์ วิศทเวทย์. “ปรัชญาการศึกษาแนวพุทธ : แนวทางและปัญหา.” ในวารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๑, ๓ (กันยายน- ธันวาคม ๒๕๓๗) : ๑๐-๕๒.

_____. “พุทธจริยศาสตร์เถรวาท”. ในวารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๖, ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๓๘) : ๔๗-๖๑.

_____. “อนัตตาในพุทธปรัชญา”. ในวารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๖, ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๔๒) : ๖๒-๑๑๒.

Weale, Albert. Equality, In Edward Craig (ed). Routledge Encyclopedia of Philosophy (CD-Rom Version 1.0), เรียบเรียงโดย พุฒวิทย์ บุญนาค.

Wikipedia// (ออนไลน์) แหล่งที่มา http://en.wikipedia.org/wiki/wolfgang_Fikentscher. 23/05/2013.

ฮาร์มอน, เอ็ม. เจ (เขียน) ความคิดทางการเมืองจากเพลโตถึงปัจจุบัน. เสน่ห์ จามริก (แปล). พระนคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๐.

(๓) วิทยานิพนธ์ :

เกษดา ทองเทพไพโรจน์. “การวิเคราะห์เปรียบเทียบมโนทัศน์เรื่องความยุติธรรมของจอห์น 롤ล์ส กับพระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. คณะศิลปศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๓.

ชาญณรงค์ บุญหนุน. “ความเป็นธรรมในพระไตรปิฎก”. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๐.

เดือน คำดี. “ลักษณะพิเศษแห่งจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาการศึกษาเชิงวิเคราะห์”. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์. คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕.

บุญธรรม พุนทรัพย์. “ศีลธรรมกับสิทธิมนุษยชนในพุทธปรัชญาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

ปิยฤดี ไชยพร. “ทฤษฎีความเสมอภาคของโรนัลด์ คอว์กิน”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหามหรรณพพงศ์ กวีวิโส (ศรีสุเมธิตานนท์). “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องสิทธิของจอห์น ล็อก กับพุทธปรัชญาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระมหาฐานันดร เขมปัญญา (มือแป). “การศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องเสรีภาพในพุทธปรัชญาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระมหาอภิรักษ์ อภินน (ภาคสุโพธิ์). “มัชฌิมาปฏิปทาในพุทธปรัชญาเถรวาทกับทางสายกลางของอาริสโตเติล”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระมหาอุดม สารเมธิ (สารบรรณ). “ การศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการยุติธรรมในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีนิคคกรรมในพระวินัยปิฎกกับกฏนิคคกรรมของมหาเถรสมาคม”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระมหาอุทัย ศรสวัสดิ์. “ปรัชญาการเมืองของพุทธศาสนา : เสรีนิยมหรือสังคมนิยม”. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. อักษรศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พรทิพา บรรทมสินธุ์. “การวิเคราะห์ความคิดเรื่องความยุติธรรมในอุดมรัฐของเพลโต”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

พรพิไล ถมั่งรักษ์ศักดิ์. “การวิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่องปัญหาความเสมอภาคของสตรี”.

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

มรกต สิงห์แพทย์. “การวิเคราะห์ลักษณะประชาธิปไตยในพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์

อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

วัชร งามจิตร์เจริญ. “นิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาท : อุตตาหรืออนัตตา”. วิทยานิพนธ์

อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

วันวร จะนุ. “มโนทัศน์เรื่องความยุติธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร

มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

วิทยา เศรษฐวงศ์. “แนวคิดของชาртว่าด้วยความรับผิดชอบ”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎี

บัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

วีรชาติ นิ่มอนงค์. “การศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

เถรวาท”. รายงานการวิจัย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติและสถาบันวิจัย

พุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

สมภาร พรหมทา. “อดีตากับนัตติตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎี

บัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๑๕๓๔.

สุชาข อัสวพันธ์กุล. “ความคิดเรื่องความเท่าเทียมกันในทฤษฎีความยุติธรรมของจอห์นรอลล์”.

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

๒๕๓๓.

สุภัทรา วงสกุล. “มโนทัศน์เรื่องการลงโทษในพุทธศาสนาและคริสต์ศาสนา”. วิทยานิพนธ์

อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

อริราช มณีภาค. “การศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการยุติธรรมในพระวินัยปิฎกกับกระบวนการ

ยุติธรรมของกฎหมายไทย”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิต

วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

๒. ภาษาอังกฤษ

1. Primary Sources:

Plato. **Republic**. Translated by John Llewelyn Davies, and David James Vaughan, wordworth
Edition limited, 1997.

Rawls, John. **A Theory of Justice**. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971.

2. Secondary Sources:

(1) Books

Aristotle. **On the Soul**, J.A. Smith, In **Great Book of the Western World Vol.8**, Robert Maynard, Editor in chief. Thirtieth printing, Chicago : Encyclopaedia Britannica, 1988. (This book reprinted from **The work of Aristotle Vol.I**, translated into English under the editorship of W.D. Ross, by arrangement with OXFORD UNIVERSITY PRESS.).

_____. **Politics (Politica)**, translated by Benjamin Jowett, in **Great Books of the Western World Vol.9**, Robert Maynard, Editor in chief, Thirtieth Printing, Chicago : Encyclopaedia Britannica, 1988.

_____. **Nicomachean Ethics**, Translate by W.D. Ross, in **Great Books of the Western World Vol.9**, Robert Maynard, Editor in chief, Thirtieth Printing, Chicago : Encyclopaedia Britannica, 1988.

Bentham, Jermy. **Introduction to the Principles of Moral and Legislation**. New York : Macmillan Co.Ltd, 1969.

Bloom, Allan. **The Republic of Plato**. New York : Basic Books Inc.,Publishers, 1968.

Bodenheimer, E. **Jurisprudence-The Philosophy and Method of the Law**. (Revised ed.), Massachusetts-London, Harvard University Press : Cambridge 1981.

Carritt, E. F. **“Liberty and Equality,” Political Philosophy edited by Anthony Quinton**. Oxford : Oxford University Press, 1967.

Craig, Edward. **Routledge Encyclopedia of Philosophy**. Volume 5, New York : Routledge, 1998.

Cornford, Francis Macdonald. **The Republic of Plato**. London : Oxford University Press, 1961.

Dworkin, Ronald. **“Why Liberrals Should Care about Equality,” A Matter of Principle**. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1985.

Edward, Paul. **The Encyclopedia of Philosophy**. Volume 4, New York : Macmillan Publishing Co., Save & The Free Press, 1967.

Feinberd, Joel. **Social Philosophy**. New Jersey : Prentice Hall, 1972.

- Freeman, Samual. **Rawls**, New York : routledge, 2007.
- Gutmann, Amy. **Liberal Equality**. Cambridge : Cambridge University Press, 1980.
- Goldman, Alan H. “Responses to Rawls Form the Political Right”. **John Rawls’ Theory of Social Justice : An Introduction**, eds. H. G. Bocker and E.H. Smith, Athens, oh.: Ohio Univesity Press, 1980.
- Irwin, Terence . **Aristotle : Nicomachean Ethics**. Indiana : Hackett Publishing Company, 1985.
- J.A.K., Thomson (Translator). **The Ethics of Aristotle, (The Nicomachean Ethics)**. England : The Penguim Books Ltd., 1955.
- Kalupahana, David J. **Ethics in Early Buddhism**. Honolulu : University of Hawaii Press, 1995.
- Locke, John. **Two Treatises of Government : Leo Strauss, Lock’s Doctrin of natural Law**. American Political Science Review. Vol.52 no.3 June 1958.
- Lucas, J. R. “Against Equility”. **Justice and Equality**, ed. Hugo A. Bedau , Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, 1971.
- Payutto, P.A. **Good, Evil and beyond**. Bangkok : Buddhadhama Foundation, 1999.
- Pappas, Nikolas. **The Argument of the Republic**. New York : Routledge, 1995.
- Partridge, P. H. “Freedom”, in The Encyclopedia of Philosophy, Vol.III, edited by Pual Edwards, New York : The Macnillan Company & Thefree press, 1967.
- Ross, David . **The Nicomachean Ethics**. New York : Oxford University Press, 1980.
- Reichenbach, Bruce R. . The Law of Karma : A Philosophical Studies. Honolulu : University of Hawaii Press., 1990
- Shorey, Paul. **Plato : The Republic**. Massachusetts : Harvard University Press, 1956.

(II) Articles

- Kaufman, Whitley R.P. “Karma, Rebirth, and The Problem of Evil”. **Philosophy East and West** 55 (January : 15-32, 2005).
- Wright, S. Dale. “Critical Questions Toward a Naturalized Concept of Karma in Buddhism”. **Journal of Buddhist Ethics** 2 : 78 – 93., 1994.
- Robert Nozick Form Wikipedia, Free encyclopedia.” (January 2010). Internet (ออนไลน์)
 ชื่อหน้า 2 แหล่งที่มา : http://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Noick [6 มีนาคม 2556]

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ : นายมงคล เทียนประเทืองชัย
เกิด : ปีชวด พุทธศักราช ๒๕๐๕
สถานที่เกิด : อำเภอมนรมย์ จังหวัดชัยนาท

การศึกษา : นิติศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง

ศึกษาศาสตรบัณฑิต (บริหารการศึกษา) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

นิติศาสตรมหาบัณฑิต (กฎหมายธุรกิจ) มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์

พัฒนาแรงงานและสวัสดิการมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ประกาศนียบัตรวิชาชีพการว่าความ แห่งสภานายความ

Certificate in English for Specific Careers (Law),(Teacher), STOU.

สัมฤทธิ์บัตร Political Philosophy, Basic Chinese for Communication I-II,

English for Food Business, Introduction to Tourism Industry,

Thai Tourism Resources,STOU.

ประสบการณ์ : ๒๕๓๒ – ๒๕๓๓ พนักงานพิจารณาสิทธิใหม่ทดแทนการประกันชีวิต

บมจ.เมืองไทยประกันชีวิต

๒๕๓๔ – ๒๕๔๓ เจ้าหน้าที่ฝ่ายต่างประเทศ นิติกรและทนายความ

บมจ. ธนาคารศรีนคร

๒๕๔๔ – ๒๕๔๕ เลขานุการ และผู้ช่วยคณบดีคณะนิติศาสตร์ วิทยาลัยเซาธ์อีสท์

บางกอก

๒๕๕๐ – ปัจจุบัน หัวหน้าหลักสูตรนิติศาสตรบัณฑิต (การศึกษาทางไกลทาง

อินเทอร์เน็ต) (๒๕๕๐ – ๒๕๕๑) รองคณบดีฝ่ายบริหาร (๒๕๕๓)

และอาจารย์ประจำคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต

เข้าศึกษา : มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๕๒

ที่อยู่ปัจจุบัน : บ้านเลขที่ ๑๑๖/๑ หมู่ ๑ ซอยพหลโยธิน ๕๔/๑ แยก ๖-๒-๖ ถนนพหลโยธิน

แขวงคลองถนน เขตสายไหม กรุงเทพมหานคร รหัสไปรษณีย์ ๑๐๒๒๐